

İngiltere’de Parlamenter Monarşinin Erken Dönemi

Early Period of Parliamentary Monarchy in England

Bihterin Dinçkol*

ÖZ

İngiltere’de parlamenter monarşinin kaynağını feodal meclisler oluşturmaktadır. Parlamento, feodal meclislerin yetkilerinin kral karşısında artmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreç evrim şeklinde gelişmiştir ve Kıta Avrupası’ndan farklılık göstermiştir. Erken dönemde İngiltere’de birliğin oluşturulması ve feodal merkezleşme “egemen mülk sahiplerinin ortak amacı” olarak ortaya çıkmıştır. Kraliyet ve parlamento ise modern devlet sürecinde ulus-devletin kurumlarını belirlemiş ve güvenceye kavuşturmuştur. Başlangıçta politika sadece kralın işi olarak görülürken, parlamento giderek kraliyeti sınırlama ve denetleme konusunda güçlenmiştir. Bu süreç çağdaş parlamentoların temelini oluşturmuştur. Sosyal farklılıkların etkisi ile gerçekleşen gruplaşma sonucunda iki meclis meydana gelmiştir. Parlamentonun iki kamaraya bölünmesinin hangi yılda gerçekleştiği tam bilinmemekle birlikte XIV. yüzyıl, bu kurumun geliştiği bir dönemdir. Çağdaş parlamenter sistemin kurumlarından özellikle çift meclis, parlamenter bağımsızlığı ve parlamento içi grupların ilk izlerine erken dönemde rastlanmaktadır. Bu çalışmada özellikle İngiltere’de parlamenter sistemin erken dönemde gelişim süreci ve Kıta Avrupası’ndan farklı yönleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Parlamento, Lordlar kamarası, Avam Kamarası, Whig’ler, Tory’ler, Parlamenter Bağımsızlığı, Magna Carta, Bill of Rights, Cromwell.

ABSTRACT

Feudal assemblies are the source of parliamentary monarchy in England. Once the feudal assemblies gained power against the King, the parliament founded. This process developed in evolution and differed from Continental Europe. Unity in England and feudal centralization in early England arose as “the common purpose of the sovereign property owners”. The monarchy and the parliament, on the other hand, determined and secured the institutions of the nation-state in the modern state process. In the beginning, while politics was seen only as the business of the king, the parliament gradually became stronger in restraining and controlling the monarchy. This process formed the basis of contemporary parliaments. As a result of grouping that took place with the effect of social differences, two assemblies were formed. Although it is not fully known in which year the parliament was split into two houses, XIV. century is a period in which the institution improved. The first traces of the institutions of the contemporary parliamentary system, especially the bicameral system, parliamentary immunity and intra-parliamentary groups can be found in the early period. In this study, especially the development process of the parliamentary system in the early period in England and its different aspects from Continental Europe are emphasized.

Keywords: Parliament, House of Lords, House of Commons, Whigs, Tories, Parliamentary Immunity, Magna Carta, Bill of Rights, Cromwell.

* Prof. Dr, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, , ORCID: 0000-0001-5578-3610

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Bihterin Dinçkol

E-posta/E-mail: bihterin.dinckol@marmara.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 15.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 01.11.2021

“Yasaya itaat yasa koyucuların ve siyasal sistemin değerine bağlıdır.”

Emile Durkheim

GENEL OLARAK

Montesquieu’nun ifadesiyle; “İngilizler hürriyeti tam manasıyla geliştirmek için, saltanat yönetiminde bulunan kuvvetlerin hepsini ortadan kaldırdılar”¹. Voltaire ise *Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar* adlı eserinde bu görüşün eleştirisini şöyle yapar; “İngilizlerin bunun aksini yaptıklarını, Avam Kamarası’ını, Lordlar Kamarası ile denge sağlayan bir ara kuvvet haline getirdiklerini bilmeyen yoktur. Yalnız bir ara kuvveti, o da görevi, tapınmak, ahlaki yükseltmek, insanları ruh bakımından yönetmek olan kiliseyi baltalamakla yetindiler”². Her iki bakış açısı da çeşitli nedenlerle eleştirilebilir; bunun için de sürecin köklerine inmek gerekir. İngiliz siyasal sisteminde feodalitenin vassal meclislerinin giderek kral karşısında yetkilerini genişleten parlamentoya evrilmesiyle şekillendiğini ifade etmek ve bu gelişmeyi izlemek, sistem ile ilgili değerlendirme yapmanın yolunu açacaktır.

Bir ulusun siyasal gelişiminde, coğrafyasının, ekonomisinin ve siyasete yön veren kişilerin niteliğinin yani siyasal gücü elinde bulunduran iktidar sahiplerinin etkisi söz konusudur. Siyaset iktidar, sahiplerinin olduğu kadar ayrıca “sokaktaki kalabalıklar”ın etkisi ile de yönünü seçer³. İngiltere’nin Kıta Avrupası’ndan bazı farklılıklar gösteren siyasal sistemi de çeşitli etkileşimlerle ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada sistemin erken dönemdeki köklerine, Avrupadan farklılık gösteren yönlerine ve çağdaş parlamentarizmin kurumlarının ilk izlerine değinmek hedeflenmiştir. Bu noktada Kant’ın şu görüşünü hatırlamak yerinde olacaktır; tarih, özgürlük idealinin gerçekleşme sürecidir. Tarih, Kant’a göre doğanın vasiliğinden kurtulup, özgürlüğe kavuşmaktır⁴. Gerçekten de tarihsel yaklaşım ve çözümlemeler, geçmiş kalıpların ve yörüngelerin bugünkü tercihler bakımından uygun olup olmayacağını anlamamıza olanak verirler. Bu yüzden yetkin tarihsel çözümlemeler, gerçek yaşamın konularını dar ampirist incelemelere odaklanan yaklaşımlardan daha anlamlı bir şekilde dile getirebilecektir⁵.

Fransa’da 1789 Devrimi ile sonuçları yankı bulan aydınlanma süreci ilk olarak Katolik Kilisesi’nden koparak kendi kilisesini oluşturan ve Avrupa’ya nazaran erken benimsenen parlamenter sistemiyle öne çıkan İngiltere’de başlamıştır. Aslında tek bir Aydınlanmadan söz edilemez. “İngiliz Aydınlanması daha çok sakin bir bilimsel araştırma havası içinde gelişmesine karşılık, Fransız Aydınlanması ihtirash bir savaş felsefesidir”⁶. İngiliz Aydınlanmasının iki önemli ismi Hobbes ve Locke kuramları ile Aydınlanmanın önemli unsuru olan siyasetin dinden ayrılmasına katkıda bulunmuştur. İngiltere’de dinsel ve siyasal gelişim birbirine koşut gelişme gösterirken, Protestanlık ve özellikle de Püritencilik

1 **Montesquieu**, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev Fehmi Baldaş, (Hiperlink 2011) 56.

2 **Fehmi Baldaş**, ‘Çevirmenin Önsözü’, *Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev Fehmi Baldaş, (Hiperlink 2011) 21, 56.

3 **Simon Jenkins**, *İngiltere’nin Kısa Tarihi, A Short History of England*, Çev U. Kocabaşoğlu, (İletişim 2020) 12.

4 **Kasım Şulul**, ‘Batı Tarih Felsefesine Giriş’, (2001) 6(6), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 111, 126.

5 **Theda Skocpol**, ‘Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi’, iç Theda Skocpol (ed), Çev Ahmet Fethi, *Tarihsel Sosyoloji*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999) 7.

6 **Macit Gökberk**, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayinevi 1961) 366.

Aydınlanma filozofları üzerinde etkili olmuştur. Püriten mezhebi, kanaatkâr yaşam sürmeyi bir ahlâk kuralı olarak benimser, aşırılıklardan kaçınmayı tavsiye eder. Püritenlerin isteği Anglikan Kilisesini “papacı putperestlikten” arındırmaktır⁷.

İskoçya ve İngiltere'nin “Birlik Andlaşması” ile birleşmesinden sonra (1707) İskoçya, İngiltere'nin sanayileşme sürecinden ve parlamentonun üstünlüğüne dayanan siyasal sisteminden yararlanmıştır. İngiliz aydınlanmasından etkilenmekle birlikte farklı özellik gösteren İskoç aydınlanması ise 1730-1780 yılları arasında, Adam Smith ve David Hume'un da aralarında bulunduğu teorisyenlerin ahlak felsefesi, tarih ve ekonomi alanlarına katkıları ile ortaya çıkmıştır.

Aydınlanma sürecinde Avrupa'ya göre farklı özellik gösteren İngiltere'de yine farklı özelliklerle gelişen parlamento kurumu hem kurumsal açıdan hem de görev ve yetkileri açısından başta Avrupa parlamentoları olmak üzere tüm parlamentoları etkilemiştir.

Kökleri İngiltere'nin siyasal evrimine dayanan parlamenter rejim, güçler ayrılığı ilkesine dayanır ve yalnızca parlamentosu olan bir sistemden öte meclis önünde sorumlu bir kabinenin olduğu rejimdir. İngiltere'de başlangıçta mutlak monarşik yapı gereği tek başına iktidar sahibi olan kralın giderek yetkilerinin sınırlanmasıyla sınırlı monarşiye ve sonrasında parlamenter monarşiye geçilmiştir.

Kilise ile kraliyet arasında yaşanan mücadelenin kraliyet lehine sonuçlanması sonrasında mücadelenin tarafları değişmiş ve çatışma kraliyet ile parlamento arasında yaşanmıştır. Bu mücadele sürecinde parlamentonun yetkisi arttıkça kralın yetkisi azalmıştır.

Aydınlanma düşünürü Hobbes “Leviathan”da, mutlak monarşiyi savunarak iktidarın parçalanmaması ve ulusal bütünlük, birlik için çaba göstermiştir. Ancak mutlak monarşiyi sonlandıracak olan ilk darbe İngiltere'de indirilmiş ve birliğin başka kurumlar – parlamento – aracılığı ile korunacağı gösterilmiştir. Sonuç 19. yüzyılda “parlamentonun üstünlüğü”dür.

Erken dönemde İngiltere'de birliğin oluşturulması ve feodal merkezileşme “egemen mülk sahiplerinin ortak amacı” olarak ortaya çıkmıştır⁸. Kraliyet ve parlamento ise modern devlet sürecinde ulus-devletin kurumlarını belirlemiş ve güvenceye kavuşturmuştur.

İngiltere'de siyasal sistemin bu değişimi teorik temellere dayanmaktan ziyade tarihsel süreçte ekonomik ve sosyal değişime bağlı olarak yavaş yavaş gerçekleşmiştir⁹.

I. BRİTANYA ADASININ FARKLI KAVİMLERCE ELE GEÇİRİLMESİNİN SİYASAL SONUÇLARI

Milattan önceki devirlerde Kelt ırkına mensup kavimlerin yaşadığı Britanya adası, MS 43 yılında Romalılarca işgal edilmiş ve 441 yılında Roma ordularının tamamen terk etmesine kadar Roma

7 **Server Tanilli**, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, C III, (Adam Yayınevi 2004) 120.

8 **Ellen Meiksins Wood**, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü, Eski Rejimler ve Modern devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*, Çev O. Köymen, (İkinci Basım, Yordam Kitap 2012) 47.

9 **Esat Çam**, *Siyaset Bilimine Giriş*, (Der 2000) 537.

İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştır¹⁰. Romalılar Britanya'nın fethine İmparator Claudius döneminde başlamış ancak adayı tümüyle ele geçirememişler, adanın kuzeyi bağımsız kalmaya devam etmiştir.

Romalı askerler geri çağrıldıklarında Büyük Britanya, İskoçya'dan gelen Kuzey Barbarlarına karşı savunmayı sağlamak için Cermen kavmi olan Angel'lerle Sakson'lardan yardım isterler. Yardım için gelen Angel'lerle Sakson'lar, ülkeyi işgal ederek bir kısım yerli halkı İskoçya'ya sürer, bir kısmını da Fransız Bretanyasına göç etmek zorunda bırakırlar¹¹. Almanya'dan gelen Saksonlar ve sonra Angel kabilelerinin adaya göç etmesinin ardından Anglo-Sakson krallığı kurulur¹². Bu gelişme bir dönüm noktası olur ve İngiltere'nin ulusal tarihi esasen Anglo-Sakson dönemiyle başlar.

Anglo-Sakson dönemi siyasal özelliklerin yanı sıra Hristiyanlık açısından da bazı özellikler taşımaktadır. Roma egemenliği sırasında yerli halk tarafından adada Hristiyanlık benimsenmiş ancak sonraları Cermen hâkimiyeti bu dinsel yapıdan uzaklaşılmasına neden olmuştur. 596 yılında Britanya adasına Papa Gregory'nin gönderdiği misyon grubunun başında olan St Augustine'in etkisi ile Kelt kilisesi Roma kilisesi ile uyumlu hale getirilerek, Hristiyanlığın yayılmasına çalışılmıştır¹³. Halkın hristiyanlığı kabulü konusundaki eğilimi, siyasal sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Tarsus'lu Theodore'nin etkisiyle çeşitli krallıklar, aynı kiliseye bağlanmışlar ve böylece krallıkların üstünde ruhani birlik kurulmuştur. Hatta bu durum ileride ulusal birliğin sağlanmasında etkili olmuştur¹⁴.

İlk dönemlerden itibaren İngiltere'de kralı sınırlayan bazı sistemsel özellikler mevcuttu. Bunlardan biri kralın Kilise tarafından yapılan tören ile taç giymesi iken, diğeri kralın ülkenin önde gelen kişilerine danışması usulüdür. XIII. yüzyıldan itibaren İngiliz teologları ve hukukçuları taç giyme töreninde kralın Tanrıya karşı sorumlu olduğunu ifade etmesi ile kralın iktidarına dinsel nitelik kazandırdığını ancak bu durumun kralın tahttan indirilmesine engel oluşturmadığını ifade ederler¹⁵.

Angeller ve Saksonlar'ın kurduğu yedi krallık, IX. yüzyıl ortalarında birleşirler¹⁶. Bu dönemde toplumsal yapı içinde üç sınıfın varlığı söz konusudur; soylular, özgür köylüler ve kentliler, köleler¹⁷. Anglo-Saksonlar İngiltere'ye geldiklerinde araziler üç türdü: köylülerin ortaklaşa kullandıkları alanlar – tarla, otlak ve orman-, özel mülkiyet konusu olan arazi ve devlete ait olanlar. Anglo-Sakson

10 **Charles Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri*, C 2, K 1 (Orta zamanlar), (Kenan Matbaası 1944) 58-59; **Recai Galip Okandan**, *Umumi Amme Hukuku*, (Fakülteler Matbaası 1976) 184.

11 **Gaetano Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri*, Çev H. İlhan, (Alter 2013) 155.

12 **Sadri Maksudi Arsal**, 'İngiliz Amme Hukukunun İnkişafı Safahaları', (1940) 6(1-3), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 3, 5.

13 **Edward King and Joseph Hawley**, 'İngiliz (Common Law)unun Gelişmesi', Çev İ. Lütem, (1959) 16(1-4), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 178, 182.

14 **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 61.

15 **İbid** 68.

16 **Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 155.

17 Özgür köylüler, feodalitede mevcut serfler gibi toprağa bağlı değildir. **Arsal**, (n12) 11. "12. Yüzyıl ortalarından itibaren insanların farklı bir örgütlenme tarzı, yatay tabakalar şeklinde örgütlenme ortaya çıkar... Hiyerarşik sınıflar ... oluşup güçlenmeye başlar... Eşitler arasında karşılıklı destek ahtı, eski bağımlının efendisine itaat yemininin yerini alır. Her yerde insanlar arasındaki bağ duygusu gücünü yitirir." **Daniel Chirot**, 'Marc Bloch'un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası', iç Theda Skocpol (ed), Çev Ahmet Fethi, *Tarihsel Sosyoloji*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999) 41.

kralları köylülerin ortaklaşa kullandıkları alanlara dokunmazken, özel mülkiyet konusu araziye el koyarak, krala yakın olanlara ya da askeri, yargısal, ruhani alanda krallığa hizmet edenlere dağıtırlar. Bu dönemde soyluluk, bir kast oluşturmaz ve her bir özgür Anglosakson bir miktar araziye sahip olup, üzerine malikane ve kilise yapmaya gücü yettiğinde soylular sınıfına geçebilirdi¹⁸. Böylece Anglo-Saksonlar döneminde mülkiyet, soyluluğun ön koşulu olmuştur.

Anglo-Saksonlar yönetim tarzını krallık olarak benimsemekle birlikte, özgür kişilerin yönetime katılabilmesi mümkündü. Kralın yanında Witans'lardan oluşan giderek "Witanegemot" ismini alan ve kralın yetkisini kullanırken onayı alınan meclis mevcuttu. Ancak bu mecliste halkın temsili söz konusu değildi, meclis üyeleri kralın güvenini sağlayan sadık tebaadan oluşuyordu. Ehil olmayan krallar bu meclis tarafından azledilebilirdi¹⁹. Bu meclisin yetki alanı ise yasamanın yanı sıra idari, yargısal, askeri ve dini alana ilişkindir²⁰.

Krallar söz konusu meclisin kararları ile bağlı olduğundan, mutlak yetkili değillerdir. Kral çok önemli durumlarda ise bütün savaşçılardan meydana gelen ve "Folkmoot" adı verilen kurula danışıyordu. Mosca'nın ifadesiyle aslında henüz devlet aşamasına geçmemiş olan tüm kavimlerde bu tür kurullara rastlanılmaktadır²¹.

Magna Carta'nın kabulüne kadar olan süreçte saray divanı (Royal Council) veya Curia Regis adını alan bu meclisler, kralın kararlarını onaylayarak aslında kralın iktidarını güçlendirmeye yarıyordu²².

Kralın iktidarını sınırlayan bir başka husus da kralların mevcut hukuk kurallarına uygun davranacaklarına dair söz vermeleriydi²³. Dönemin hukuku, örf-adet hukuku olarak ortaya çıkmaktadır²⁴. Nitekim 1070 yılında Guillaume (I. William), kadim örf ve adeti, Anglo-Sakson kanunlarını muhafaza edeceğine dair vaadini teyit etti²⁵.

II. NORMANLARIN İNGİLTERE'YE GEÇİŞİ

Fransa'nın kuzeyinde, Manş denizi kıyısında X. yüzyılda İskandinav korsanları bir dukalık kurmuşlardı. Normandiya ismi de bu korsanlardan gelmektedir. Dukalıkta yaşayan İskandinavlar yerel hakla kaynaşarak, Fransız dilini, törelerini ve feodal yapıyı benimsediler²⁶.

18 **Arsal**, (n12) 11.

19 **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 62.

20 Arsal bu meclisin her şeyden evvel millet meclisi olduğunu ve Germenlerin "consilumlarının halefi, diğer taraftan bu günkü parlamentonun selefi" olduğunu söyler. **Arsal**, (n12) 9.

21 **Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 156.

22 **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 68.

23 **Okandan**, (n10) 184; **Ersan İlal**, 'Magna Carta', (1968) 34(1-4), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 210, 211.

24 **Arsal**, (n12) 8.

25 **Andre Maurois**, *İngiltere Tarihi*, Çev Hüseyin Cahit Yalçın, (Kanaat 1938) 184; **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 72.

26 **Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 156.

Anglo-Saksonlar ve Danimarkalıların istilaları sonrasında Normanlar XI. yüzyılda İngiltere’nin büyük bir kısmını ele geçirdiler. Normanların istilası, İngiliz Kamu Hukuku’nun oluşumunda büyük öneme sahiptir. Norman istilasına kadar siyasi birliğin gerçekleştirilemediği İngiltere’de Normanlarla birlikte günümüz İngiltere’sinin temellerini oluşturan siyasi birlik kuruldu²⁷.

Normanların başında büyük bir siyasi dahi olduğu ileri sürülen ve Anglo-Sakson hâkimiyetine son vererek adada Norman egemenliği kuran I. William (Fransızların ifadesi ile I. Guillaume)²⁸ öncelikle bütün topraklara kralın sahip olduğunu ilan etti. I. William değerli olan toprak parçalarını kendisine ayırdıktan sonra kraliyetteki arazi parçalarını kendisi ile birlikte savaşan baron ve şövalyeler arasında paylaştırarak²⁹, “*bir ağacın kökleri gibi bütün arazi parçalarına dal budak saran*”³⁰ sıkı bir feodal sistem kurdu³¹.

İngiltere’ye Norman istilasıyla zorla kabul ettirilen feodalite, aslında Avrupadan getirilen bir sistem olmasına karşın Fransa uygulamasından farklılık gösteriyordu.

III. İNGİLTERE’DE FEODALİTE VE MONARŞİ

William tarafından feodalite, ele geçirilen topraklarda azınlıkta olan Normanların hâkimiyetini güçlendirmek için kullanılmıştır. William, Norman aristokratlarının üzerinde kendisinin ve sülalesinin hâkimiyetini güçlendirmek için ele geçirilen toprakları Anglosaksonların elinden alarak, Norman baronlarına tahsis etmiştir³². Feodalite, hâkimiyetin güçlenmesini sağlamanın yanı sıra feodal beylerin krala tâbiyet ve sadakatini sağlamak için de yararlı bir sistem olarak uygulanmıştır³³. Feodal beyler, kralın iktidarının güçlenmesine neden olmuştur. Böylece toprak üzerindeki mülkiyet, kralın hâkimiyetini bir aracı olacak şekilde kullanılacaktır.

Fransada feodalite Karolenj İmparatorluğu’nun çöküşünün bir sonucu olup, iktidarın bölünmesini ifade etmiştir ve bu bölünmüş siyasal yapıda kral “Prima inter pares” olarak güçlü bir konumda değildi³⁴. İngiltere’de feodalite ise Norman prensinin zorla kabul ettirmesi sonucu Britanyada Norman hâkimiyetini kurmak amacına hizmet etmiştir.

İngiltere’de kurulan feodalitede, bütün Norman senyörleri krala sadakat yemini ile bağlanmıştır³⁵. Bu nedenle William bütün fief alanları kendine sadakat yemini ile bağlamıştır. Oysa Fransada feodalite,

27 Crozat, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 60; Okandan, (n10) 184.

28 Noelde Westminster’da taç giymiş ve “fatih” ünvanını almıştır. Pınar Ülgen, ‘Fatih William tarafından Avrupa’nın Yeniden Dizaynı’, (Yaz 2017) 12(1), Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 67, 69.

29 Cem Eroğul, *Anatüzeeye Giriş*, “Anayasa Hukukuna Giriş”, (İmaj 1996) 33.

30 King – Hawley, (n13) 184.

31 “1066 yılından önce İngiltere “Earls” denilen savaşçı aristokratların egemenliğinde parçalanma ile tehdit edilmekteydi.” William bunu yerine feodal sistemi yerleştirdi. Ülgen, (n28) 70. Arsal’a göre Normanlar Fransada mevcut feodaliteyi zorla uyguladıklarından “suni bir surette feodal rejim” kurmuştur. Arsal, (n12) 12.

32 Arsal, (n12) 13.

33 Crozat, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 65,66; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (13. Bası, Beta 2011) 457.

34 Crozat, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 65.

35 Arsal, (n12) 3.

her kiracının bir üstteki malike karşı yükümlülüğünü yani vassalın bir üstteki senyöre (süzeren) sadakat yemini ile bağlanmasını gerektirmekteydi³⁶. “Adamımın adamı benim adamım değildir” kuralı gereği Fransa’da ikinci derecedeki vassallar süzerene sadakat yemini ile bağlı değildi³⁷.

İngiltere’de ise Fransa’nın tersine, çok sayıda küçük senyör doğrudan krala bağlıdır³⁸. Bu suretle merkezleşme İngiltere’de Avrupa’dan önce sağlanmıştır.

Bir başka fark ise feodal beylerin sahip olduğu yetkilere ilişkindir. İngiltere’de Lordların büyük çoğunluğu Fransa’daki Baronlardan farklı olarak yargısal yetkilere sahip olmaksızın topraklar üzerinde denetim hakkına sahipti, toprağı verimli hale getirmede birbirleriyle rekabet halindeydiler. Servet biriktirme amacına yönelik Lordlar, ekonomik faaliyetlerin siyasi ve askeri faaliyetlerden ayrılmasına neden olmuşlardır³⁹.

Yaklaşık altı yüz baronluk ve altı bin şövalyelikten oluşan bu sistemde kraliyetin gücünü korumak amacıyla senyörlerin sayısı yüksek tutulmuş ve senyörlerin toprakları ülkenin farklı yerlerinden seçmek suretiyle fazla güçlenmelerinin önüne geçilmiştir⁴⁰.

Ancak kral lehine olan güç dengesi, XIII. yüzyıl başlarında feodal beylerin lehine bozulmuş ve Magna Carta Libertatum bu şartlar altında kabul edilmiştir⁴¹.

İngiltere kralları Magna Carta ile başlayan süreçte yönetimde baronların önemli etkisini ve onları göz ardı edemeyeceklerini anlarken, 1381 yılında halkın ve köylülerin de dikkate alınmasını sağlayan “köylü ayaklanması” gerçekleşmiştir. Bu ayaklanma, efendilerin yani yönetici ve toprak sahiplerinin veba saldırısı sonrası sayısı azalan işçi ve köylüleri önceki ücretlerle çalıştırmak istenmelerinden kaynaklanmıştır. İsyan krala karşı olmaktan ziyade feodal düzene karşıydı. Kentlerdeki yoksulların da katıldığı isyan hızla yayılmış ve sonuçta kral II. Richard’ın isyanın bastırılmasında şiddete başvurması, çok sayıda idam ve tutuklama yapılması ile sonuçlanmıştır. Her ne kadar isyan köylülerin amaçları doğrultusunda sonuçlanmamışsa da, köylüler ve yoksullar taleplerini dile getirmişlerdir⁴².

IV. MAGNA CARTA İLE BAŞLAYAN YENİ DÖNEM – FEODAL MECLİSTEN PARLAMENTOYA

XIII. yüzyılla birlikte kralın iktidarının sınırlandırılması yönünde yapılan mücadelelerin fermanlarla somutlaştığı bir dönem başlamaktadır. Magna Carta, aristokrasinin, kilisenin ve tacirlerin kralı zorlamasıyla hazırlanan bir feodal manifesto olarak ortaya çıkmıştır. Kral ve feodal beylerin karşılıklı

36 King-Hawley, (n13) 184.

37 Muvaffak Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, (Birinci Cilt, Ankara Ar Basımevi, 1948) 121.

38 Mosca, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 156.

39 Wood, (n8) 48.

40 Eroğul, (n29) 33; Arsal, (n12) 13.

41 Göze, (n33) 458.

42 İbrahim Çağrı Erkul, ‘İngiliz Parlamentosu’nun Mutlak Monarşiye karşı Güç Kazanma Sürecinin Analizi’, (2015) XXXIV(2), Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 131, 139-140; Halil Yavaş, ‘Geç Ortaçağ İngiltere’sinde Bir devrimci Hareket: 1381 Köylü İsyanları’, (Haziran 2020) 3(1), Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 11, 11-21.

görev ve yetkilerini de belirleyen özelliği nedeniyle siyasal sözleşme niteliği taşıyan Magna Carta Libertatum, Kral Yurtsuz John zamanında 1215 yılında yapılmıştır⁴³.

Bu belge kralın yetkilerini sınırlarken krallığı zorbalıktan ayırmaya yönelik, yeni hak ve özgürlükler getirmek yerine İngilizlerin geleneksel özgürlük anlayışını yansıtan ve hukuka bağlı devlet ilkesini “tespit ve teyit eden” bir belgedir⁴⁴.

Ancak uzun süre “Magna Carta”nın Kral Yurtsuz John’un ilan ettiği bir belge olduğu değil, Kral III. Henry’nin 1225 tarihli fermanı olduğu düşünülmüştür. Nedeni ise Kral Yurtsuz John’un kabul etmek zorunda kaldığı belge için Papa III. Innocent’den hükümsüz olduğuna dair yazı almasıdır (1215). Fakat Yurtsuz John’un ölümü üzerine Baronlar 1217 yılında acele ile bazı konuların yer almadığı bir fermanı çıkarmışlardır⁴⁵. Ardından tamamlayıcı olarak Charter Of Liberties ve Charter Of Forest kabul edilmiştir⁴⁶. Netice olarak III. Henry’nin son halini verdiği Magna Carta, günümüze kadar etkisini sürdürmüştür⁴⁷.

Magna Carta, her ne kadar ayrıcalıklı sınıfların etkisi ile yapılsa da krallıktaki tüm özgür kişilerin hak ve özgürlüklerini konu almıştır. Ayrıca kralın bu özgürlüklere bağlı olduğunu kabul etmesi de hukuk devleti alanında önemli bir gelişmedir. Kral bu “siyasi sözleşme” ile siyasal iktidarını sınırlamış; keyfi otorite, özgürlüklerle sınırlandırılmış ve hukukla bağlanmıştır.

Aslında bu durum Britanya’ya yerleşen Cermenlerin Roma Hukukunun etkisi dışında kalarak, kral ile halk arasında karşılıklı mükellefiyetlerini içeren örf ve adetlerine sadık olmaları ile başlamış ve “common law” un temelini oluşturmuştur⁴⁸. Normanların gelişi de bu durumu değiştirmemiş ve hatta William, İngiltere’nin tüm kanunlarına bağlı kalacağına söz vermiştir. Böylece kurulan feodal düzen, hukukun üstünlüğü ve özgürlüklerin korunmasına engel teşkil etmemiştir⁴⁹.

Feodal bir manifesto niteliğinde olan Magna Carta, kralın iktidarını feodal beyler lehine sınırlayan içeriği ile İngiltere’de hukuk devletinin gelişimi açısından da önem taşımaktadır. Zira Magna Carta, kralın yasalara riayet etmesi yükümlülüğünü içermekteydi⁵⁰. Bu durum, “büyük ferman bir devri kapayarak, onun yerine diğer bir devri açmış oluyordu” şeklinde yorumlanmıştır⁵¹. Ancak Magna

43 **David Carpenter**, ‘Magna Carta and The Development Of Parliament’, <<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/Magna-Carta-and-Parliament-Booklet.pdf>> 17 Accessed 11 October 2021.

44 **House of Commons**, <<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/Magna-Carta-and-Parliament-Booklet.pdf>> Accessed 10 October 2021; **İlal**, (n23) 211.

45 1215 tarihli belgenin 1216, 1217 ve 1225 olmak üzere dört versiyonu olduğu, son şeklini 1217’de aldığı, ancak gelecek dönemlerde kabul edilen Magna Carta’nın 1225 tarihli olduğu ifade edilmektedir. **Frederic William Maitland**, *The Constitutional History Of England*, (Cambridge University Press 1965) 15.

46 **İlal**, (n13) 225, 226, dn 9.

47 **Carpenter**, (n43) 17.

48 “Britanya’nın hukuk alanındaki alamet-i farikası, Magna Carta gibi belgeler yanında hukukun üstünlüğü (rule of law) anlayışını da içeren common law sistemi yani örf adet hukukudur.” **Oya Boyar**, Anayasal Yorum Giriş, (Onikilevha 2021) 60.

49 **İlal**, (n13) 212.

50 **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 76; **Göze**, (n33) 461; **İlal**, (n13) 211.

51 W. Stubbs, *Constitutional History of England*, Oxford, 1921, s.336’dan aktaran **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 76.

Carta egemene itaat ile vassalların güvenliğini uzlaştıran, çatışmayı sona erdiren nihai anlaşma değildir. Bu çatışma yüzyıllarca devam edecektir⁵².

Her ne kadar Yurtsuz John'un tüm halefleri Magna Carta'nın hükümlerine saygı göstermediyse de hukukun üstünlüğü düşüncesinin temellerinin bulunduğu çoğunlukla kabul gören Şart'ın özellikle sonraki zayıf krallar tarafından da onaylanması, kralın hukukla bağlı olduğu görüşünün sürmesi anlamını taşımaktadır⁵³.

Magna Carta ile kralın belgeye uygun davranıp davranmadığını kontrol etmek üzere yirmi beş barondan oluşan bir Konsey kurulmuştur⁵⁴. Magna Carta ile öngörülen bu Konsey Lordlar Kamarası'nın temelini oluşturmuştur.

İngiltere'de hukukun üstünlüğü yani "rule of law" ilkesi de, Magna Carta'ya dayanmaktadır. Keyfiligi önleyen bu ilke Bracton tarafından şöyle açıklanmaktadır; "*kral insanların üstünde ancak Tanrının ve yasanın altındadır, çünkü yasa kralı belirler*"⁵⁵.

Magna Carta'nın hükümleri arasında, kralın hükümlere sadık kalmasını sağlamak için baronlardan oluşan konseyin krala silahla karşı koyma kararı alma yetkisinin olması da vardır. Bu durum "meşru isyan hakkının müstesna bir örneği" olarak yorumlanmıştır⁵⁶. Baronların aralarından seçtikleri yirmi beş kişi barışı ve özgürlükleri garanti etmek ve Magna Carta hükümlerinin uygulandığından emin olmak üzere yetkilendirilmiştir⁵⁷.

Bu düzenlemeden yola çıkarak, XVII. yüzyılda J. Locke'un liberal fikirlerini desteklemek üzere silahlı olmasa da hak ve özgürlüklerin korunması için ileri sürdüğü "direnme hakkı", erken dönemde Magna Carta'da mevcuttu diyebiliriz.

Eşitlik ve hakkaniyete uygun hareketle adaleti tesis edeceğini ve kanunlara, örf adete uygun hareket edeceğini ifade ederek tahta geçen Kral Edward (1272-1307) döneminde ise "*kral hata yapmaz*" (King can do no wrong) ilkesi benimsenmiştir⁵⁸. Kralın sorumsuzluğunu ifade eden bu ilke parlamenter sistemde devlet başkanının sorumsuzluğu ilkesinin köklerini oluşturmaktadır. Erken Stuart'lar döneminde kralların keyfi eylemlerini meşru kılmak için kullanılan bu kabul biçimi, sonraları hata

52 **Lepold Von Ranke**, *A History Of England, Principally In The Seventeenth Century*, Volume I, <<https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ranke/HistEnglandv1.pdf>> 57 Accessed 25 September 2021.

53 **Nergis Kulaksızoğlu Mercan**, *Hukukun Üstünlüğü Kavramının Felsefi Temelleri*, (Onikilevha 2021) 56.

54 **Sezen Kama**, 'Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak "Westminster Modeli" Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme', (2016) 22(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 161, 165.

55 Henri de Bracton, *Bracton On The Laws and Customs of England*, Ed By S. E. Thorne, Cambridge: MA:Belnap Press, 4. C, ii, 1968, s.33'den aktaran **Kulaksızoğlu Mercan**, (n53) 105.

56 **H. V. Wiseman**, 'The Myth of Magna Carta', (Magna Carta Efsanesi), Çev Munci Kapani, Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (1966 No 210), 455-462. (Türkçe çevirisi 469).

57 **Houses of Parliament**, *Parliamentary Archives*, <<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/Magna-Carta-and-Parliament-Booklet.pdf>> Accessed 11 October 2021.

58 **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 80.

yapılsa bile bunun krala değil bakanlara ait olacağı şeklinde yorumlanmış ve bakanların yapılan yanlışlardan sorumlu olması sonucunu doğurmuştu⁵⁹.

V. PARLAMENTO

İngiltere'de parlamentonun köklerinin belirlenmesi kolay olmamakla birlikte, gelişmelerin parlamenter yapıları teşvik ettiği söylenebilir⁶⁰. Parlamento'nun tarihsel köklerini eski dönem Norman Meclisinde bulmak mümkündür⁶¹.

Parlamentonun üstünlüğünü benimsemesiyle dikkat çeken İngiltere'de demokrasi tarihinin ilk dönemlerinden beri iktidar, yalnızca kral tarafından kullanılmamıştır. Başlangıçta feodal beylerin oluşturduğu konsey (Concilium)⁶², danışılan bir meclisten, XII. yüzyılda belirli zamanlarda düzenli olarak toplanan, kralın düzenleyici tasarruflarının sunulduğu bir meclis durumuna gelmiştir⁶³.

Magna Carta'nın 14. maddesinde "earl"lerin, baronların ve ruhbanın katıldığı meclis, konsey ya da "Great Council" olarak adlandırılmıştır. Bu meclis büyük ölçüde lordlardan oluşuyordu, bir avam meclisi ise söz konusu değildi⁶⁴.

Magna Carta sonrasında 1254 yılında doğrudan krala bağlı senyörler ve "sıradan şövalyeler", sonradan parlamentoya dönüşecek meclise (Magnum Concilium Regis) katılmadıklarından, her bölge şövalyelerinin ikisine temsilci görevi vermeleri kabul edildi⁶⁵. Feodal niteliği ile halkı temsil etmekten uzak olan bu meclis, feodal niteliğini bir süre daha korumakla birlikte giderek parlamentoya dönüşmüştür⁶⁶.

İlk defa "*Parliamentum*" – Parlamento sözü, III. Henry tarafından Magnum Concilium'u ifade etmek için kullanılmıştır. XIII. yüzyılda biçimlenmeye başlayan parlamento, baronların lideri Simon de Montfort (1265) ve I. Edward'ın etkisi ile "Magnum Concilium" dan daha farklı görev ve yapıya sahip olmuştur⁶⁷.

Simon de Monfort döneminde parlamentoya piskoposların, baron ve kontların yanı sıra her "Shire" dan iki şövalye gönderilmesi istenmiştir⁶⁸.

59 **Christopher Hill**, *İngiltere'de Devrim Çağı, 1603-1714*, Çev U. Kocabaşoğlu, (İletişim 2016) 352.

60 **John Oackland**, *British Civilizations An Introduction*, (Fifth Edition, Routledge, 2002) 60 vd.

61 "*Norman hükümdarlarının Büyük Şurası vardı ki bugün bile hayaleti Westminster sarayında dolaşır.*", **Maurois**, (n25) 189.

62 Zaman içinde Magnum Concilium Regis adını almıştır. **Okandan**, (n10) 184.

63 **İbid**, 184.

64 **Carpenter**, (n43) 17.

65 **Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 159, 160.

66 **Okandan**, (n10) 186.

67 **Leslie Lipson**, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev T. Karamustafaoğlu, (İkinci Basılış, Sevinç 1978) 287.

68 **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 83.

Önceleri feodal nitelik taşıyan Magnum Concilium, giderek daha geniş bir temsile kavuşmuş, 1295 yılında feodal niteliğinden uzaklaşarak ruhban, baronlar ve komünlerin (shire temsilci şövalyeler) katıldığı bir yapıya sahip olmuştur⁶⁹.

Parlamentonun ortaya çıkışına etki eden nedenler hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre parlamento, vergiler için halkın onayının alınması ve kanun ve nizamlara uygun olması gereğinden kaynaklanmıştır⁷⁰. Bir diğer görüşe göre ise bölgelerden gelen şikâyetlerin ortadan kaldırılarak yönetim üzerinde denetimin sağlanmak istenmesi, nedenler arasındadır⁷¹.

Farklı bir görüşe göre ise parlamento feodal hukukun sonucudur. Kral Edward'ın merkezi iktidarı desteklemek için parlamentoyu rejimin bir organı yapmak istediğini nedenler arasında sayanlar da vardır. Bir diğeri ise tam tersini söyleyerek, parlamentonun kralın arzusu ile değil uzun zamandan beri süregelen gelişimin normal sonucu olarak ortaya çıktığını iddia eder⁷².

Lipson ise birden fazla nedeni bir arada ele alarak, başlangıçta Parlamentonun iki ana görevi yapmak üzere ortaya çıktığını ifade eder. Bu görevler; mali yetkilerin kullanılması onayının yanı sıra dilek ve şikâyetlerin görüşülüp, açıklanmasıydı⁷³.

VI. LORDLAR VE AVAM AYRIŞMASI

XIII. yüzyıldan itibaren burjuva temsilcilerinin de katıldığı “Magnum Concilium” un Parlamento adını almasının ardından parlamento içinde birbirinden farklı sosyal sınıflar, zaman içinde ayrılmıştır. Sosyal farklılıkların etkisi ile gerçekleşen gruplaşma sonucunda iki meclis oluşmuştur⁷⁴. Parlamentonun iki kamaraya bölünmesinin hangi yılda gerçekleştiği tam bilinmemekle birlikte XIV. yüzyıl, bu kurumun geliştiği bir dönemdir⁷⁵.

Savaşçı olmaktan daha çok zirai ve ticari bir zümre görüntüsünde olan şövalyeler – küçük soylular, burjuvalara yakın olduklarından, burjuvalarla alt mecliste yani Avam Kamarasında toplanıyorlardı. Yüksek kamarada ise baronlar-büyük soylular ve yüksek rütbeli din adamları bulunuyordu⁷⁶. İki kamaraya üyelerinin sosyal şartlarının farklılığının bu ayrılığa neden olduğu ileri sürülmektedir⁷⁷. Ancak her iki meclis krala karşı birlikte hareket etmiştir.

69 **Okandan**, (n10) 186; **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 84.

70 Gneist'in görüşü için bkz. **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 84, dn.24; “(...) kralın amacı, uyruklarından para toplamaktır.” **Lipson**, (n67) 287.

71 Riess'in görüşü için bkz. **Crozat**, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 84, dn.24.

72 **İbid**, 84, dn.24. Bu iki görüş bir arada da ifade edilmektedir bkz. **Maurois**, (n25) 190.

73 **Lipson**, (n67) 288.

74 **Esat Çam**, *Devlet Sistemleri*, (Güray 1976), 18; **Okandan**, (n10) 186.

75 **Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 160.

76 **Çam**, *Devlet Sistemleri*, (n74) 18.

77 **Mosca**, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 160.

XIV. yüzyıl ortalarında birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi içinde olan iki meclis arasında giderek yetkiler eşitlenecektir, ortak amaçları ise kralın iktidarını sınırlamaktır⁷⁸.

Başlangıçta politika sadece kralın işi olarak görülürken⁷⁹, parlamento giderek kraliyeti sınırlama ve denetleme konusunda güçlenmiş ve faaliyetleri ile çağdaş parlamentoların temelini oluşturmuştur.

XV. yüzyıla kadar en büyük otoriteyi ve itibarı elinde tutan Lordlar Kamarası, yasama faaliyetine önemli ölçüde katılmıştır⁸⁰. Lordlar Kamarası üyeleri çeşitli şekillerde atanan soylulardan (Lordlar) oluşmaktadır ve temel fonksiyonu Avam Kamarası ile birlikte yasama fonksiyonunu yerine getirmektir. Lordlar Kamarasının üyeleri “ruhani (spirital)” ve “dünyevi (temporal)” Lordlardan oluşur. Lordlar Kamarasının bir başka fonksiyonu da ikinci derecede başvurulmuş bir yargı mercii olarak bir çeşit temyiz yargılamasıdır⁸¹. Bu yetkinin kaynağı parlamentonun kaynağı olan ve erken Orta çağda (XII. yy) krala danışma organı olarak görev yapmanın yanı sıra yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını bir arada toplayan Curia Regi'se, yani XII. yüzyıla kadar uzanır.

XVI. yüzyılda Papalıktan ayrılarak bağımsız Anglikan Kilisesini kuran Tudor hanedanından VIII. Henry'nin ardından İngiltere parlamento-kral mücadelesinin yanı sıra dinsel mücadelelere de sahne olmuştur. Roma Kilisesi ile bağlarını koparan VIII. Henry'nin, Anglikan Kilisesini kurarak, kendisini “Act of Supremacy” ile İngiliz Kilisesinin başı ilan etmesinin ardından mezhep mücadeleleri yaşanmıştır⁸².

Tudor hanedanı döneminde krallar parlamentoyu kontrol altında tutmuş ve sadece vergi arttırmak için parlamentoya ihtiyaç duymuşlardır. Tudor kralları, İngiltere ve Galler'i idari, siyasi ve yasal olarak birleştirirken İrlanda ile de mücadele ettiler⁸³.

Tudor Hanedanı sonrasında tahta geçen katolik Stuartlar ile çoğunluğu protestan olan parlamento arasında mücadele şiddetlenmiştir⁸⁴. Parlamento bu dönemde mali kontrol gücünü kullanarak krala karşı direnç göstermiştir⁸⁵. Kralın maddi taleplerini reddeden parlamento, Stuart I. Charles'ın “Haklar Dilekçesi-Petition of Rights”ı (1628) imzalamaya zorlamıştır.

XVII. yüzyılda parlamentonun yetkilerini kralınkiler aleyhine genişleten belgelerden ilki olan “Haklar Dilekçesi-Petition of Rights”, daha önce tanınan haklara yer vermenin yanı sıra vergi konusunda da parlamentonun onayının aranması gerekliliğini içermektedir.

78 Göze, (n33) 464.

79 Maurois, (n25) 194.

80 Mosca, *Siyaset Biliminin Temelleri* (n11) 160.

81 Crozat, *Amme Hukuku Dersleri* (n10) 108.

82 David G. Newcombe, *Henry VIII and The English Reformation, London* 1995, s.28'den aktaran Yaşar Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, (3. Baskı, Adalet Yayınevi 2017) 136.

83 Oackland, (n60) 61.

84 Göze, (n33) 467.

85 Oackland, (n60) 62.

I. Charles, bu siyasal gelişmeleri görmezden gelerek Avam Kamarası'nın bazı önde gelen üyelerini tutuklama girişiminde bulunmuş ancak başarısız olmuştur⁸⁶. Charles'ın parlamentonun ideallerini reddetmesi ve kraliyet gücünü parlamentonun muhalefetinden soyutlayarak kullanma isteğine karşı parlamentoda gelişen tepki 1642'de iç savaşa neden olmuştur⁸⁷.

VII. CROMWELL – PROTECTORATE

1642 yılından önce siyasetteki yeri tam olarak anlaşılabilen parlamento, egemenliğin kullanılması mücadelesinin yapıldığı bir yer olmaktan ziyade kraliyet aleyhine müzakerelerin yapıldığı bir yerdi⁸⁸.

Petition of Rights hükümlerine karşın I. Charles birkaç defa parlamentoyu feshetti. Ancak İskoç işgalinde (1640) görüşmelerin parlamento olmaksızın sürdürülemeyeceğini düşünerek Parlamentosu tekrar toplantıya çağırdı⁸⁹. Yeniden toplanan parlamento tarafından krala karşı "Büyük Uyarı" belgesi hazırlandı.

Büyük Uyarı (The Great Remonstrance) adlı belgede kralın iktidarı parlamento lehine sınırlandırılmış ve kralın parlamentonun onayı olmadan parlamentoyu dağıtamayacağını yanı sıra parlamentonun toplanması için kralın davetinin aranmayacağı ve kendiliğinden sık sık toplanacağı düzenlenmiştir⁹⁰.

1653 yılına kadar 13 yıl süreyle dağılmadan çalışan bu Parlamento, "Long Parliament" adıyla anılır.

Ancak I Charles'ın parlamentonun muhalefetine karşı durması, Avam Kamarası'nı muhafızları ile basması ve muhalif liderlerini tutuklama girişimi üzerine isyan başladı⁹¹. İç savaş olarak anılan birkaç yıl süren mücadele, parlamentocu püritenlerden oluşan ordusunun sayesinde Cromwell'in zaferi ile sonuçlandı⁹².

Britanya, katolik kraliyet yanlılarına karşı askeri mücadeleyi kazanan Cromwell ve oğlu Richard (1653-60) tarafından bir protectorate⁹³ olarak yönetildi. Bu süreçte parlamento, Avam Kamarası'ndan oluşuyordu⁹⁴.

İngiltere tarihinde kral-parlamento çatışması XVII. yüzyılda en üst seviyeye çıkmış ve I. Charles'ın idamının ardından, iç savaşın komutanı Cromwell Avam Kamarası ile Lordlar Kamarasını ilga

86 **İbid**, 62.

87 **İbid**, 62.

88 **Geoff Baldwin**, 'Reason Of State and English Parliaments', (Winter 2004) 25(4) History of Political Thought 620, 625.

89 **Conrad Russell**, 'Why Did Charles I Call the Long Parliament?', (1984) 69(227), <<https://www.jstor.org/stable/24419688>> 375, 375.

90 **Göze**, (n33) 469.

91 I. Charles'ın politikası, parlamentosuz bir yönetimdi. **Baldwin**, (n88) 634.

92 **David L. Smith**, 'Oliver Cromwell & Parliaments', (September 2003) 46, History Today, <<https://www.historytoday.com/archive/history-review/issue-46-september-2003>> 3 Accessed 20 September 2021; **Gaetano Mosca**, 'Magna Carta'dan 20nci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri', Çev M. Özyörük, (1948) 5(1), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 34, 46-47.

93 "İngiliz Cumhuriyetinin Koruyucu Lordu" **Mosca**, 'Magna Carta'dan 20nci Asra...', (n92) 47.

94 **Oackland**, (n60) 62.

ederek cumhuriyeti kurmuştur (1649-1653). Ancak Cromwell 1653 yılında General John Lambert’e hazırlattığı “Instrument of Government” adını taşıyan 42 maddelik bir anayasa ile “Protectorate” adını verdiği ve “cumhuriyetten başka her şeye benzeyen despotik bir idare sistemi”ni oluşturdu⁹⁵.

Lipson bu durumu yorumlarken; başlangıçta I. Charles’a karşı başkaldıran ve Cromwell’in yanında yer alan Avam Kamarası’nın ve parlamentonun, ancak savaşın bitiminde “ülkeyi parlamentosuz yönetmeyi uygun bulan yeni bir efendiye uşak olduğunu” anladığını belirtir⁹⁶.

Cronwell, parlamentoyu 1653 Eylülü’nde tekrar toplantıya çağırdı. Ancak kısa süre sonra Cronwell ile parlamento arasında başlayan çatışma, 1655 yılında Cronwell’in parlamentoyu feshetmesiyle sonuçlanmıştır.

Cromwell dönemi halkın desteğinden yoksundu, çoğunluk monarşiye dönüşü arzuluyordu. Zira bir nevi askeri diktatörlük olan Cromwell yönetimi, İngilizlerin o güne kadar deneyimlemediği bir yönetimdi⁹⁷.

Cronwell’in ölümünün ardından Stuartların tekrar tahta getirilmesi ve 1688’de tahttan uzaklaştırılmasının ardından parlamentonun siyasal üstünlüğü sağlanmıştır⁹⁸.

Cronwell dönemi 1660’da Stuart Charles II’nin tahta çıkarılması ile sona erdi. Başlangıçta parlamento ile işbirliği yapan II. Charles’ın kraliyetin otoritesini güçlendirmekten yana olması ve Katolik inancını üstün tutması parlamentonun desteğini kaybetmesine neden olmuştur⁹⁹. Gene de halkın karşısında hoş görünmek için hükümlerini süresinde modern ceza hukukunun önemli ilkesi olan “kişi güvenliği ilkesi”ni içeren “Habeas Corpus Act” (1679), II. Charles tarafından onaylandı¹⁰⁰.

1688 yılı sonrası aristokratik yapıya dayalı monarşi, parlamento yetkilerinin artması ve siyasal partilerin güçlenmesi ile anayasal monarşiye evrilmiştir. Dönemin önemli filozofu John Locke, yasama gücünün en üst güç olduğunu yani parlamentonun üstünlüğünü siyasal kuramıyla desteklemiştir¹⁰¹.

Akılcı doğal yasadan yana Newton’un dostu olan Locke’un siyasal düşüncesinde akılcı nitelik öne çıkar. Aynı zamanda bir siyasetçi kimliği ile de dikkat çeken Locke, siyasî mülteci olarak kaldığı Hollanda’da, II. James’in tahttan indirilmesiyle İngiltere’de mutlak krallığın sona erdiğini gözlemlemiştir. John Locke da kralların kutsal haklarının reddedilmesiyle sonuçlanan “kansız devrim”in içinde bulunmaktaydı.

Bu sürecin sonunda İngiltere, Avrupa devletlerinden önce “liberal” ve temsile dayanan sisteme geçiyordu¹⁰². Bu çalkantılı dönemde Locke, “Second Treatise on Civil Government: “Sivil Hükümet

95 İlhán Arsel, *Anayasa Hukuku (Demokrasi)*, (Doğuş Matbaacılık 1964) 102.

96 Lipson, (n67) 337.

97 Mosca, ‘*Magna Carta’dan 20nci Asra...*’, (n92) 48.

98 Lipson, (n67) 337.

99 Oackland, (n60) 62.

100 Mehmet Akad, *Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, Genel Kamu Hukuku*, (17. Basım, Der 2021) 274.

101 Akad, *Vural Dinçkol ve Bulut*, (n100) 135.

102 George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi, C II Yeni Çağ*, Çev A. Öktem, (Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını: 17 1969) 203.

üzerine iki Deneme” adlı eserini yazarak 1688’de İngiltere’de izlenen “anayasal idealler”in kuramsal temellendirmesini sağladı. Eserinde halka karşı sorumlu kral, parlamento ve siyasi kurumların varlığını, sınırlı ve geri alınabilir bir sözleşme ile kurulmuş meşrutî krallık çerçevesinde ele almıştır¹⁰³.

VIII. BILL OF RIGHTS – YASAMA SORUMSUZLUĞU

II. Charles’ın Katolik kardeşi II. James’in mutlak monarşiye dönme çabası, Birleşik Krallıkta anayasal araçlardan biri olan 1689 tarihli “Haklar Bildirisi”nin (Bill of Rights) ilanının koşullarını hazırlamıştır¹⁰⁴. Kraliyet ile parlamento arasındaki uzun üstünlük mücadelesinin sonucunda ortaya çıkan Bildiri’de; kralın sadece yasaların uygulayıcısı olduğu, parlamentoya seçilme özgürlüğü, parlamentoda ifade özgürlüğü ve parlamentoların sık sık yenilenmemesi gibi konuların uyrukların hakkı olduğu yer alıyordu¹⁰⁵.

Bildirinin 9. maddesi ile düzenlenen parlamenter dokunulmazlığı¹⁰⁶, parlamentoda Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası üyelerinin istedikleri konuda düşüncelerini herhangi bir hukuki sorumluluk riski olmadan, suçlanmadan açıklayabileceklerine ilişkindir¹⁰⁷. Bu konu ile ilgili mücadele XIV ve XV. yüzyıldan beri sürmektedir. 1523 yılında Avam kamarası başkanı seçilen Sir Thomas Moore da bazı ayrıcalıklar için krala dilekçe vermiştir¹⁰⁸.

Bu prensibin kabul edilmesine kadar aksi örnekler yaşanmıştır. I. Charles döneminde Sir John Eliot davasında (1629), parlamentoda kışkırtıcı konuşmalar yaptığı iddiası ile üç parlamenter yargılanmıştır. Yargılama sırasında parlamenterler, mahkemenin bu konuda yargı yetkisi olmadığını ileri sürdülerse de mahkeme iddialarını reddederek hapis kararı vermiştir. Karar gereğince parlamenterler Londra kulesine hapsedilmişlerdir¹⁰⁹.

XVII. yüzyılda, monarşiye karşı parlamento tarafından öne sürülen, siyasi taleplerin merkezinde yer alan parlamentoda ifade özgürlüğü, “Bill of Rights”ın 9. maddesinde düzenlenerek hukuki bir çerçeve kazanmıştır. Halen yürürlükte olan bu düzenleme, İngiltere’de “parlamenter bağımsızlığı” kurumunun, hem demokrasinin ve parlamentonun evrimsel gelişimi bağlamında, hem de “rule of law” ruhuyla ortaya çıktığını göstermektedir.

103 **İbid**, 211, 218.

104 **Akad, Vural Dinçkol ve Bulut**, (n100), 275.

105 **Hill**, (n59) 338.

106 **Enid Mona Campbell**, *Parliamentary Privilege*, (Federation Press, 2003) 10.

107 **Campbell**, (n107) 10.

108 J. E. Neale, ‘*The Commons’ Privilege of Free Speech in Parliament*’, Historical Studies of the English Parliament, vol. 2, ed. E. B. Fryde and Edward Miller (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), pp. 157–158’den aktaran **Parliament of Canada** <https://www.ourcommons.ca/About/ProcedureAndPractice3rdEdition/ch_03_2-e.html> Accessed 11 October 2021.

109 May, ‘*Erskine May’s Treatise on the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*’, 24th ed., pp. 208–9’den aktaran **Parliament of Canada** <https://www.ourcommons.ca/About/ProcedureAndPractice3rdEdition/ch_03_2-e.html> Accessed 11 October 2021.

IX. SİYASAL PARTİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

XVII. yüzyılda parlamento krala karşı güç kazanırken, parlamento içinde örgütlü siyasal oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu ayrışma dinsel ve ideolojik çatışmaları yansıtıyordu. Bu çatışmanın ortaya çıkardığı iki grup; “Whig”ler ve “Tory”lerdir. Tory ve Whig gruplarının parlamento içinde zayıf bir örgütlenmeleri varken parlamento dışında da örgütleri söz konusu değildi. Bu grupların önde gelen unsuru parti içinde disiplin ve düzeni sağlamakla görevli olan “Whip”leriydi. Whiplerin görevi, Avam Kamarası’ndaki oylamalarda kendi gruplarındaki parlamenterlerin, liderlerinin isteğine uygun oy kullanılmalarını sağlamaktı¹¹⁵. Bu parlamento içi gruplar, siyasal parti niteliğinde olmamakla birlikte, İngiltere’de sonraları yaşanan liberal-muhafazakâr çatışmasının köklerini oluşturdular.

Ayrıca bu durum İngiliz demokrasisinde siyasal yarışın genellikle iki ana parti arasında sürmesinin de temelini oluşturmuştur. Whig’ler özellikle Cromwell Protestanları olup, II. Charles’ın halefi olan Katolik II. James’i kabul etmeyen ve Protestanlar için dini özgürlük isteyenlerdir. Tory’ler ise muhafazakar kralcıları ve II. James’in tahtını destekliyorlardı¹¹⁶. Ancak II. James’in parlamento olmadan yönetme girişimi, Tory’leri Whig’lere yaklaştırdı ve Protestan William’ın İngiltere’ye gelmesi üzerine II. James İngiltere’den kaçtı (1688).

I. George (1714), İngiliz siyasetine ilgi duymadığından Katoliklere güvenmediğinden Robert Walpole gibi Whig’leri Danışma Meclisi’ne (Privy Council) atadı. 1721 yılında başbakan olan Walpole, toprak ve mülk sahiplerinden oluşan çoğunluğu Whig olan Avam Kamarası’nı yönetti ve ilk başbakan olarak anıldı, parlamentonun önemini arttırdı. Ancak sonraki krallar kendi güçlerini arttırmak için çalıştılar¹¹⁷.

18. Yüzyıl başlarında Whig’ler yeni zenginleşen tüccarın, muhalif çıkarların ve kentli kesimin desteğini alırken, Tory’ler eski toprak sahibi soylular ve Anglikan kilisesinin ayrıcalıklarını savunanlarla ilişkilendiriliyorlardı¹¹⁸. 18. Yüzyıl sonunda bu tanımlamalar değişti ve Tory’ler muhafazakâr olup, ayrıcalıkları ve statükoyu savunanlar olarak ifade ediliyordu. Whig’ler ise devlet sistemini modernleştirme düşüncesinde olanları anlatıyordu. Liberal ya da reformcular Whig’lerdi. Giderek Tory terimi muhafazakâr görüşü ifade eder hale geldi. Whig terimi ise yerini “liberal” tanımlamasına bıraktı¹¹⁹.

1832 tarihli Reform Kanunu’na değin İngiltere’de siyasal yaşamda siyasal partiler değil siyasal gruplar “hizipler” söz konusuydu. Bu kanunla seçmen sayısının orta sınıfın varlıklı kesimini de kapsayacak şekilde artırılması ve seçmenlerin kütüklere kaydedilmesinin kabul edilmesi, siyasal parti örgütlerinin doğmasında etkili oldu¹²⁰.

115 Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, (İkinci Bası, Sevinç matbaası 1977) 31.

116 Oackland, (n60) 62.

117 İbid, 62.

118 Alok Yadav, ‘Whig and Tory’, Historical Outline of Restoration and 18th-Century British Literature, <<https://mason.gmu.edu/~ayadav/historical%20outline/whig%20and%20tory.htm>> Accessed 21 September 2021.

119 İbid.

120 Özbudun, *Siyasal Partiler*, (n115) 32, 33.

SONUÇ

İngilizlerin psikolojik olarak teorilerden ziyade vakıalar üzerinde durmaları, siyaset felsefelerine de yansımıştır¹²¹. Werdel İngiltere’deki gelişmelerin temelini şöyle ortaya koyuyor; “(...) *bugünkü İngiliz siyasi sistemi bir takım merhalelerin aşılması neticesinde ortaya çıkmıştır ve bu merhalelerin aşılması da ancak bir Krala – Kral (Yurtsuz) John’a – karşı isyan bayrağının açılması, başka bir Kralın kafasının kesilmesi ve gene bir başka Kralın da memleketten kovulması neticesinde mümkün olmuştur.*”¹²²

İngiltere özelinde görüldüğü gibi siyasal gelişmeler, toplumların genel tarihi gelişmelerinin etki ve katkısı ile ortaya çıkar¹²³. Parlametonun çağdaş dönemdeki durumu tarihi gelişmelerden olduğu kadar, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin sınıfsal yapıyı değiştirmesinden de kaynaklanmaktadır.

Aydınlanma sürecinin İngiltere’de Kıta Avrupası’ndan önce başlaması gibi kapitalizm de İngiltere’de doğmuştur ancak “Batı” dünyasından farklı olarak, İngiltere’de kapitalist ekonominin kaynağı burjuva değil aristokrasinin egemen olduğu kırsal kesimdir¹²⁴. İngiltere’de tarım kapitalizmi, aristokrasi ile burjuva çatışmasının olmaması ve aristokratların ticaretle uğraşması bu farklılığı ortaya çıkarmıştır¹²⁵. Nitekim liberalizm kuramcısı J. Locke da bu nedenle mülkiyeti açıklarken üretken olan ile olmayanı ve “pasif rantçı” mülkiyet ile “tarımsal verimliliği arttıran mülkiyeti” ayırmıştır¹²⁶.

1642 yılından önce parlamento, egemenlik iddiasında olmaktan ziyade yerel çıkarların birbirine ve taca karşı tartışmalara sahne oluyordu¹²⁷. Stuartların tahttan uzaklaşmasının ardından krala ait olan egemenlik, siyaseten parlamentoya geçmiştir.

Britanya’nın siyasal gelişiminde demokratik nitelik taşımayan monarşik yapının ve monarşi içinde güçlü durumda olan aristokrasinin gücünün zamanla zayıflaması, yasama gücünün parlamenter yapıya ve güçlü bir başbakana terk edilmesine neden olmuştur. Sosyal gelişim giderek siyasal partilerin güçlenmesine ve tüm yetişkinlerin oy hakkına sahip olması ile sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler, siyasal, sosyal ve dini çatışmalar sonucunda anayasal uzlaşmayla sonuçlanmıştır¹²⁸.

XVII. yüzyılda Avrupa’da siyasal alanda kavramsal olarak “devlet” ön plana çıkarken, İngiltere’de “İmparatorluk”, “siyasi toplum” öne çıkmıştır¹²⁹. İngiltere’de Fransa’da olduğu gibi burjuvazi bir devrimle aristokrasiyi alt etmemiştir.

121 **Charles Crozat**, ‘XIX uncu Asırdan Zamanımıza Değın İngiliz Āmme Hukukunda Egemenlik Kavramı’, (1945) 11(1-2) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 23, 25.

122 **Wiseman**, (n56) 464.

123 Tıpkı hukuk sistemlerinde olduğu gibi, hukuk, tarih, siyaset birbiriyle ilişkilidir. “*Hukuk sistemlerinin inkişafı tarihi o hukuku yaratan milletin umumi tarihi ile elbet sıkı bir surette bağlıdır.*” **Arsal**, (n12) 4.

124 **Wood**, (n8) 17.

125 **İbid**, 20.

126 **İbid**, 21.

127 **Baldwin**, (n88) 625.

128 **Oackland**, (n60) 60 vd.

129 “...hatta “*sivil toplum öne çıkmıştı.*” **Wood**, (n8) 49.

İngiliz kamu hukukunun temellerinden biri parlamentonun üstünlüğü diğeri ise hukukun üstünlüğüdür. Demokratik rejimler, kuramsal olarak anayasanın üstünlüğü ilkesi temeline dayanmaktayken, İngiltere’de parlamentonun üstünlüğü benimsenmiştir¹³⁰.

Nitekim İngiliz Anayasa Hukuku’nda değerlendirmeleriyle önemli yer tutan Dicey’e göre İngiltere anayasal düzeni iki temelden hareket eder; parlamentonun üstünlüğü ve hukuk devleti (rule of law).

Modern temsili demokrasilerde parlamenterleri, çevreden gelecek gereksiz etkilerden koruma konusunda geniş bir uzlaşa bulunmaktadır. Temsilcilerin parlamentoda serbestçe tartışabilmeleri, halkın iradesini kolektif olarak yansıtan yasaları yapmak için gereklidir. Parlamenterler yasama fonksiyonlarını gerçekleştirirken siyaseten her hangi bir korku duymamalıdır¹³¹. Bu kurumsal yapı da İngiltere’de parlamenter sistemle birlikte ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Akad M, Dinçkol B V ve Bulut N**, *Genel Kamu Hukuku* (17. Basım, Der 2021).
- Akbay M**, *Umumi Amme Hukuku Dersleri* (Birinci Cilt, Ankara Ar Basımevi 1948).
- Arsal S M**, ‘İngiliz Âme Hukukunun İnkışafı Safhaları’ (1940) 6(1-3) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 3-22.
- Arsel İ**, *Anayasa Hukuku (Demokrasi)* (Doğuş Matbaacılık 1964).
- Baldaş F**, ‘Çevirmenin Önsözü’, *Montesquieu, Kanunların Ruhunu Üzerine*, Çev Fehmi Baldaş (Hiperlink 2011).
- Baldwin G**, ‘Reason of State and English Parliaments’ (Winter 2004) 25(4) History of Political Thought 620-640.
- Bilik E**, ‘İngilterede 18. ve 19uncu Yüzyıllarda Parlamento Hükümeti ve Anayasa İslahatı’ (1951) 8(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 439-453.
- Boyar O**, *Anayasal Yoruma Giriş*, (Onikilevha 2021).
- Campbell E M**, *Parliamentary Privilege*, (Federation Press 2003).
- Carpenter D**, ‘Magna Carta and The Development Of Parliament’ <<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/Magna-Carta-and-Parliament-Booklet.pdf>> 17 Accessed 11 October 2021.
- Chirot, D**, ‘Marc Bloch’un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası’ iç Theda Skocpol (ed), Çev Ahmet Fethi, *Tarihsel Sosyoloji*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999) 22-47.
- Crozat C**, *Amme Hukuku Dersleri C 2 K 1* (Orta zamanlar) (Kenan Matbaası 1944).
- Crozat, C**, ‘XIX uncu Asırdan Zamanımıza Değın İngiliz Âme Hukukunda Egemenlik Kavramı’ (1945) 11(1-2) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 23 – 97.
- Çam E**, *Siyaset Bilimine Giriş* (Der 2000).
- Çam E**, *Devlet Sistemleri* (Güray 1976).
- Erkul İ Ç**, ‘İngiliz Parlamentosu’nun Mutlak Monarşiye karşı Güç Kazanma Sürecinin Analizi’ (2015) XXXIV(2) Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 131-151.
- Eroğul C**, *Anatüzeve Giriş “Anayasa Hukukuna Giriş”* (İmaj 1996).
- Gökberk M**, *Felsefe Tarihi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi 1961).
- Göze A**, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (13. Bası, Beta 2011).

130 **Ergun Özbudun**, ‘İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi’, (1968) 25(1-2), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 59, 59.

131 **Hardt**, (n110) 1, 2.

- Hardt S**, *Parliamentary Immunity: A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity of the United Kingdom, France, and The Netherlands in A European Context* (Maastricht University 2013).
- Hill C**, *İngiltere'de Devrim Çağı, 1603-1714*, Çev U. Kocabaşoğlu, (İletişim 2016).
- House of Commons**, <<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/Magna-Carta-and-Parliament-Booklet.pdf>> Accessed 11 October 2021.
- Houses of Parliament**, *Parliamentary Archives* <<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/Magna-Carta-and-Parliament-Booklet.pdf>> Accessed 11 October 2021.
- İlal E**, 'Magna Carta' (1968) 34(1-4) İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 210-241.
- Jenkins S**, *İngiltere'nin Kısa Tarihi, A Short History of England*, Çev U. Kocabaşoğlu, (İletişim 2020).
- Kama S**, 'Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak "Westminster Modeli" Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme' (2016) 22(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 161-197.
- King E and Hawley J**, 'İngiliz (Common Law)unun Gelişmesi', Çev İ. Lütem, (1959) 16(1-4), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 178-222.
- Lipson L**, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, çev T. Karamustafaoğlu, (İkinci Basılış, Sevinç 1978).
- Maitland F W**, *The Constitutional History Of England*, (Cambridge University Press 1965).
- Maurois, A**, *İngiltere Tarihi*, Çev Hüseyin Cahit Yalçın, (Kanaat 1938).
- Mercan N K**, *Hukukun Üstünlüğü Kavramının Felsefi Temelleri*, (Onikilevha 2021).
- Montesquieu**, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev Fehmi Baldaş, (Hiperlink 2011).
- Mosca G**, *Siyaset Biliminin Temelleri*, Çev H. İlhan, (Alter 2013).
- Mosca G**, 'Magna Carta'dan 20nci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri', Çev M. Özyörük, (1948) 5(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 34-58.
- Oackland J**, *British Civilizations An Introduction*, (Fifth Edition, Routledge 2002).
- Okandan R G**, *Umumi Amme Hukuku* (Fakülteler Matbaası 1976).
- Özbudun E**, *Siyasal Partiler*, (İkinci Bası, Sevinç Matbaası 1977).
- Özbudun E**, 'İngiltere'de Parlamento Egemenliği Teorisi', (1968) 25(1-2), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 59-79.
- Parliament of Canada** <https://www.ourcommons.ca/About/ProcedureAndPractice3rdEdition/ch_03_2-e.html> Accessed 11 October 2021.
- Russel C**, 'Why Did Charles I Call the Long Parliament?', (1984) 69(227), <<https://www.jstor.org/stable/24419688>> 375-383.
- Sabine G**, *Siyasal Düşünceler Tarihi, C II Yeni Çağ*, Çev A. Öktem (Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını:17 1969).
- Salihpaşaoğlu Y**, *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, (3. Baskı, Adalet Yayınevi 2017).
- Skocpol T**, 'Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi', iç Theda Skocpol (ed), Çev Ahmet Fethi, *Tarihsel Sosyoloji*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999) 1-22.
- Smith D L**, 'Oliver Cronwell& Parliaments', (September 2003) 46, History Today, <<https://www.historytoday.com/archive/history-review/issue-46-september-2003>>. Accessed 20 September 2021.
- Şulul K**, 'Batı Tarih Felsefesine Giriş', (2001) 6(6), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 111-132.
- Tanilli S**, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, C. III, (Adam Yayınevi 2004).
- Ülgen P**, 'Fatih William tarafından Avrupa'nın Yeniden Dizaynı', (Yaz 2017) 12(1), Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 67-80.
- Wiseman H V**, 'The Myth of Magna Carta', (Magna Carta Efsanesi), Çev Munci Kapani, Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (1966 No.210) 463-471.

- Wood E M**, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü, Eski Rejimler ve Modern devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*, çev O. Köymen, (İkinci Basım, Yordam Kitap 2012).
- Von Ranke L**, *A History Of England, Principally In The Seventeenth Century*, Volume I, <<https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ranke/HistEnglandv1.pdf>> Accessed 25 September 2021.
- Yadav A**, 'Whig and Tory', Historical Outline of Restoration and 18th-Century British Literature, <<https://mason.gmu.edu/~ayadav/historical%20outline/whig%20and%20tory.htm>> Accessed 21 September 2021.
- Yavaş H**, 'Geç Ortaçağ İngiltere'sinde Bir devrimci Hareket: 1381 Köylü İsyanları', (Haziran 2020) 3(1) Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 11-21.